

ad satisfactionem ante pedes eius se humiliet. Reliquum vero penitentie in dispositione generalis capituli sui ordinis permaneat. Commemorationem et plenarium servicium pro omnibus defunctis suis, singulis annis, inuicem faciant. Quod ut firmum deinceps, et in eternum quamdiu utriusque ordinis status uiguerit, inconuulsum permaneat, ego Rainaldus Cisterciensis abbas et generalis nostri capituli conuentus, ego quoque Hugo Premonstratensis abbas et generalis nostri capituli connuentus, presenti caritatis cyrographo firmamus, et sigillis nostris pariter consignamus. S. Rainaldi Cisterciensis abbatis, S. Bartholomei abbatis de Firmitate, S. domni Bernardi Clareuallensis abbatis, S. Wichardi Pontiniaci abbatis. — S. Hugonis Praemonstratensis abbatis, S. Walteri Laudunensis abbatis, S. Gerlandi Floreffiensis abbatis, S. Henrici Viuariensis abbatis. Actum est hoc anno Incarnationis dominice M^oC^oXL^oII^o, Epacta XX^aII^a, Indictione V^a, Concurrente III°, V idus octobris. Nos autem Willelmus dei gratia Bisuntinensis archiepiscopus notum facimus presentibus et futuris quod nos litteram supradictam uidimus et diligenter inspeximus continenter ueraciter sicut superius est expressum. In cuius rei testimonium presentibus litteris sigillum nostrum duximus apponendum. Actum anno domini M^oCC^oL^o nono. In exaltatione sancte crucis ».

J. B. VALVEKENS, O. Praem.

Aantekeningen bij de Kerkgeschiedenis van Saksen door W. Schlesinger.

Prof. Walter Schlesinger, de schrijver van dit monumentale werk ¹⁾, was tot op heden vooral bekend om zijn studies over de geschiedenis van het recht en de instellingen, en deze belangstelling komt ook in deze kerkgeschiedenis tot uitdrukking. Daarnaast maakten de Duits-Slavische verhoudingen in de middeleeuwen zijn aandacht gaande, eveneens voornamelijk onder het oogpunt van de invloeden op organisatorisch gebied, die beide volksgemeenschappen op elkaar uitoefenden.

Vermits het een vrijwel onmogelijke opgave is een werk van

¹⁾ W. SCHLESINGER, *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter*. Band I: *Von den Anfängen kirchlicher Verkündigung bis zum Ende des Investiturstreites*. Band II: *Das Zeitalter der deutschen Ostsiedlung (1100-1300)*. Köln, Graz, (Böhlau-Verlag), 1962, in-8, XII-397 u. IX-762 S.

deze omvang grondig te bespreken, verwijzen wij voor een algemene beoordeling naar de zeer lovende boekbespreking die Ludwig Petry reeds aan deze kerkgeschiedenis heeft gewijd in *Erasmus. Speculum scientiarum*, XVI, 1964, nr. 9-10, kol. 315-319, en naar de meer in details tredende bespreking van Hans Dietrich Kahl in het *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, XII, 1963, blz. 438-446.

Het moge hier volstaan uit dit omvattend geheel datgene naar voor te halen en te bespreken wat voor de Ordesgeschiedenis belangrijk kan zijn. Vooreerst moet dan worden opgemerkt dat het geografisch kader van deze studie beperkt is tot de bisdommen Merseburg, Zeitz-Naumburg, en Meissen; drie suffragaanbisdommen dus van het aartsbisdom Maagdenburg, terwijl dit laatste zelf slechts terloops en ter vergelijking in dat kader wordt betrokken. In dit gebied was de Orde opvallend weinig vertegenwoordigd. Enkel de abdij Mildenerfurth, gelegen in het bisdom Naumburg, krijgt een bespreking (II, blz. 337-339). Toch is dit werk, ook voor de Ordesgeschiedenis, uitzonderlijk belangrijk, omdat de hele levenswereld aan de oostgrens van het Roomse Rijk er duidelijker door wordt.

Het chronologisch kader omvat drie eeuwen, namelijk van de 10de tot de 13de eeuw, met als caesuur tussen beide boekdelen de Investituurstrijd.

Het opzet van de reeks *Mitteldeutsche Forschungen*, waarin dit werk verscheen, bestaat erin een grondige studie te leveren van het gebied, waar later het Lutheranisme zijn oorsprong zou vinden. Hieruit ontstaat natuurlijk het gevaar dat men, bewust of onbewust, in de middeleeuwen naar een soort van pre-protestantisme zou gaan zoeken, op dezelfde wijze als de historici van het oostelijk blok, die in de middeleeuwen een pre-marxisme willen naar voor halen. Aan dit gevaar is de schrijver ontsnapt. Op geen enkel punt in de loop van zijn uiteenzetting kan men hem van een gebrek aan objectiviteit beschuldigen. Enkel voor wat het geografisch kader aangaat zou men misschien de bedenking kunnen maken, dat het enigszins anachronistisch aandoet Wittenberg als middelpunt te kiezen van een studie, waar het de middeleeuwen betreft (cfr. I, blz. xi). Op deze wijze worden hier drie suffragaanbisdommen van Maagdenburg behandeld, terwijl hun eigenlijk centrum, Maagdenburg, principieel buiten deze studie valt. Het spreekt vanzelf dat de schrijver zich

voortdurend genoodzaakt zal zien toch de Maagdenburgse toestanden in zijn blikveld te betrekken.

In het eerste boekdeel bestudeert de schrijver dit gebied vanaf de kerstening tot het einde van de Investituurstrijd. Hierin is voor de Ordesgeschiedenis vooral van belang: De missie-politiek van Otto de Grote en de stichting van Maagdenburg (blz. 11-12, 25, 29). Bij de stichting zelf werd aan Maagdenburg de opdracht tot kerstening van het noordoostelijk Slavengebied meegegeven (blz. 31). Vermits het nu uit verschillende teksten van de 12de eeuw duidelijk wordt dat die missieopdracht niet in vergetelheid was geraakt, is het zeker dat Norbert met deze gedachte werd geconfronteerd. Toch is hij er niet toe gekomen de geloofsverkondiging in die streken daadwerkelijk aan te pakken. De reden was hoogstwaarschijnlijk dat hij, anders dan zijn tijdgenoot Otto van Bamberg, eerst organisatorisch en juridisch die streken onder zijn gezag wilde brengen. Wanneer hem dan, door de bulle van 4 juni 1133, onmetelijke perspectieven werden geopend, was hij reeds aangetast door de ziekte die zijn dood zou veroorzaken. Op deze wijze moet men tot de ideeën van Otto de Grote teruggaan om de rol van Norbert te Maagdenburg te begrijpen. Norbert schijnt trouwens evenmin als keizer Otto een duidelijk verschil tussen christianisering en germanisering gemaakt te hebben.

Uit de beschrijving van de grenzen van deze drie bisdommen (blz. 38 e.v.), wordt het duidelijk, dat men zich dit gebied moet voorstellen als een grote woestenis van wouden en moerassen, met hier en daar kleine nederzettingen, op open plaatsen in het woud of aan een waterloop gelegen. Dit geldt niet enkel voor de 10de, maar over het algemeen ook nog voor het begin van de 12de eeuw. De grote kolonisatieperiode van de 12de eeuw en de opbloei van de handel, vallen immers na het leven van Norbertus. Dit werd o.a. door de recente opgravingen van E. Nickel voldoende aangetoond (Cfr. *Anal. Praem.*, XLII, 1966, blz. 159-160). Bij deze geografische toestand was het natuurlijk niet nodig de grens scherp lineair te trekken, vermits enkel het bewoonde gebied van belang werd geacht. De bisdomsgrenzen zijn dus vanaf de stichting van de bisdommen reeds onduidelijk en lopen dood in wouden en moerassen. Wanneer men bovendien bedenkt dat de aardrijkskundige kennis in de 12de eeuw, vooral omtrent het Slavische gebied, slechts zeer vaag was, wordt het reeds enigszins beter begrijpelijk hoe de bulle van 4 juni 1133 zo maar met één pennetrek een onmetelijk gebied

aan Maagdenburg ondergeschikt kon maken, zonder met de feitelijke verhoudingen rekening te houden. Deze uitbreiding naar het Oosten en de plannen om het bisdom Posen en heel Polen aan Maagdenburg te onderwerpen, lagen trouwens ook in de bedoeling van Otto I, en de verwezenlijking daarvan werd reeds rond 995 door aartsbisschop Giselher nagestreefd (cfr. blz. 72-73). De pogingen van Norbert moeten dus gezien worden in het licht van dit soort imperialisme over het Oosten, dat tot het vaste ideeëngoed van het Maagdenburgse aartsbisdom behoorde.

Terloops is er reeds in dit eerste boekdeel sprake van Wiprecht van Groitzsch, de vader van Hendrik, die burggraaf van Maagdenburg was ten tijde van Norbert (zie Register). De schrijver slaagt er wel in deze figuur iets duidelijker naar voor te halen, maar toch blijft het moeilijk een inzicht te krijgen in de familiepolitiek van dit huis. Men zal zich herinneren hoe Hendrik van Groitzsch bij de opstand van 29-30 juni 1129 tegen Norbert, de partijen van elkaar scheidde, en de dag vaststelde voor een rechtsgeding tussen de aartsbisschop en zijn tegenstanders. In feite ging dit geding niet door omdat Norbert gedwongen werd te vluchten, aldus de *Vita A*, blz. 700. Omtrent de bevoegdheid van de burggraaf en de voogd van de aartsbisschop te Maagdenburg en elders verschenen gelukkig reeds enkele degelijke studies²⁾. De juiste persoonlijke verhoudingen tussen Norbert en de burggraaf zijn echter niet met zekerheid duidelijk te maken bij gebrek aan bronnen.

Voor de ideeëngeschiedenis, en meer speciaal voor de geschiedenis van de vroomheid in de 11de en 12de eeuw, is het zesde hoofdstuk zeer belangrijk (blz. 215-238). Hiervoor steunt de schrijver vooral op Thietmar van Merseburg, die schreef in het begin van de 11de eeuw. De vele duivelverhalen bij deze kroniekschrijver verdienen een vergelijking met die van de *Vitae Norberti*, ook al schijnt er geen afhankelijkheid te bestaan. De magische kracht, die aan de persoon van de priester (cfr. blz. 227), en aan de relikwieën (cfr. blz. 231) wordt toegekend, vindt men ook terug in de levensbeschrijvingen van Norbertus. Typisch voor de opvattingen in het

²⁾ Cfr. S. RIETSCHEL, *Das Burggrafenamt und die hohe Gerichtsbarkeit in den deutschen Bischofsstädten während des früheren Mittelalters*, Leipzig, 1905, en R. SCHRANIL, *Stadtverfassung nach Magdeburger Recht. Magdeburg und Halle*, Breslau, 1915. Voor Keulen bovendien: Fr. LAU, *Die erzbischöflichen Beamten in der Stadt Köln während des zwölften Jahrhunderts*, Univ. Bonn, Philos., Lübeck, 1891.

Roomse Rijk is het dat de dienst van de koning bijna wordt gelijkgesteld met de dienst van God, en dat het ten strijde trekken tegen de heidenen wordt aanzien als een plicht voor de bisschoppen (cfr. blz. 236). Met deze opvattingen, die men in het Franse milieu niet in dezelfde mate terugvindt, zeker niet voor wat de krijgsmacht betreft, moet men steeds rekening houden bij de studie van figuren als Norbert en Anselm van Havelberg.

Het zevende hoofdstuk van het eerste deel behandelt de organisatie, het recht en de economie van deze bisdommen. De schrijver is hier op vertrouwd terrein, doch ziet de kwesties soms iets te juridisch. Als eerste bisschoppelijke synode noemt hij die te Meissen in 1130 (blz. 242). Dit mag niet tot de gevolgtrekking leiden dat er weinig contact tussen de bisschoppen zou hebben bestaan. Te Maagdenburg is er immers reeds in 1129 sprake van een samenkomen van bisschoppen, die synode genoemd wordt ³⁾, en men krijgt de indruk dat er bijna voortdurend enkele suffragaanbisschoppen in de metropool aanwezig waren. Zo bijvoorbeeld zeker bij de inhaling van een nieuwe aartsbisschop, bij een kerkwijding, bij de begrafenis van een bisschop, enz. Misschien was de onveiligheid in de grensstreken voor hen een reden te meer om hun eigen bisschopszetel te verlaten. Inzake residentieplicht was men trouwens in de praktijk zeer breed van opvatting, zoals ook blijkt uit het itinerarium van Norbert en Anselm van Havelberg. Bovendien ontmoetten de bisschoppen elkaar aan het hof van de vorst, en ze bleven ook per brief met elkaar in contact.

Tot aan de Investituurstrijd brachten de bisschoppen een groot gedeelte van hun tijd aan het hof door en niet in hun bisdommen, zo zegt de schrijver (blz. 242). Dit is inderdaad een typisch verschijnsel in het Duitse gebied, doch even opvallend lijkt het dat er in deze toestand na de Investituurstrijd niet zoveel verandering schijnt te komen. De bisschoppen bleven sterk van de koning afhankelijk. Deze afhankelijkheid moet niet alleen uit nationalistische motieven worden verklaard, noch uit een soort van religieuze idealisering van de koningsfiguur, doch tevens uit economische redenen. De koning moest immers, persoonlijk of door zijn markgraven, het bisdom doteren van bij zijn ontstaan (blz. 245). Zo ontstond vanzelf de opvatting dat de bisschop en zijn voogd in hun bisdom

³⁾ Cfr. F. ISRAËL en W. MOELLENBERG, *Urkundenbuch des Erzstifts Magdeburg*, dl. I, blz. 311, nr. 247.

evengoed de plaatsvervangers van de koning waren als de graaf of markgraaf in hun gebied (blz. 248). Voor het onderhoud van het bisdom schonk de koning koninklijke burchten of eigenkerken met bijbehorende onroerende goederen en inkomsten, tol-, munt- en marktrechten, inkomsten uit de rechtspraak en dergelijke.

Over het verloop van de bisschopsverkiezingen brengt de schrijver enkele zeer degelijke bladzijden (269-275), die ertoe kunnen bijdragen de ingewikkelde geschiedenis van de verkiezing van Norbertus in 1126 duidelijker te maken. Hij weet zeer goed aan te tonen hoe de wil van de koning doorslaggevend is en de daaropvolgende ceremonieën van *acclamatio*, *elevatio manuum* en *intronisatio* een zuivere formaliteit zijn, die in de bronnen vaak *electio* wordt genoemd, doch niets met een vrije verkiezing te maken heeft. Prof. Schlesinger behandelt spijtig genoeg niet de vraag welke invloeden de beslissing van de koning konden bepalen. Na het Concordaat van Worms verandert de toestand slechts in zoverre dat er in elk bisdom een voorverkiezing plaats heeft, wat voordien enkel het geval was in de bisdommen met een speciaal verkiezingsprivilege, zoals te Maagdenburg volgens het privilege van 979. Na deze voorverzeking door de geestelijkheid en het volk, blijft de wil van de koning beslissend, zowel vóór als na het Concordaat. In hoever de koning aan de hem voorgestelde kandidaten gebonden was, hing af van de feitelijke machtsverhoudingen (blz. 275).

Het tweede boekdeel vangt aan met een hoofdstuk over de Duitse kolonisatie van het Oosten. Voor Norbertus tijd ontbreken alle aanwijzingen. Deze beweging bereikt pas haar hoogtepunt onder zijn tweede opvolger, aartsbisschop Wichmann (II, blz. 24).

Onder de korte levensbeschrijvingen van de bisschoppen uit de 12de eeuw is vooral die van bisschop Godebold van Meissen (1119-1140) van belang (blz. 43-44). Deze bisschop was bij Norbertus ten tijde van het oproer in Maagdenburg in 1129 en hij was ook op de begrafenis van Norbert aanwezig. Op ideologisch gebied schijnen Godebold en Norbert eensgezind geweest te zijn. Beiden kozen partij voor Innocentius II bij het schisma van 1130. Hij trachtte, evenals Norbertus, zoveel mogelijk geestelijken naar zijn bisdom te krijgen, vooral uit het klooster Reinhardsbrunn, waartoe hij misschien ook zelf had behoord. Toch schijnt deze bisschop zich bedreigd gevoeld te hebben door de pogingen van Norbertus om Maagdenburg in zijn vroegere glans en grootheid te herstellen. In 1131 weet Godebold van Innocentius II een omvangrijke bekrachtiging van de

rechten en bezittingen van zijn bisdom te verkrijgen, waarin op de eerste plaats de grenzen van het bisdom worden veilig gesteld. Het gevaar schijnt werkelijk van Maagdenburg uit gekomen te zijn, vermits Codebold in 1137 een tweede bulle krijgt waarin aan Maagdenburg uitdrukkelijk wordt verboden naar gebiedsuitbreiding te streven.

Bisschop Udo van Naumburg (1125-1148), van wie Norbert op 8 juli 1126 de bisschopswijding ontving, krijgt eveneens een tamelijk uitvoerige behandeling (blz. 53-58). Doch zijn activiteit is vooral bekend voor de tijd na de dood van Norbert. Hij was zeer bedrijvig op politiek, economisch en religieus gebied. Ook voor deze figuur is het spijtig genoeg niet mogelijk nauwkeuriger te bepalen welk zijn verhouding met Norbert was. Van de brieven, die volgens sommige oude schrijvers, tussen beiden zouden gewisseld zijn, is geen spoor overgebleven. Voor de Norbertus-studie is het vanzelfsprekend van groot belang de figuren te leren kennen die met hem in contact kwamen. Gedurende de jaren die hij als predikant doorbracht (1115-1126), is dit niet zo moeilijk, vermits Rupert van Deutz, Bernardus en Abaelardus goed gekend zijn uit hun geschriften. Gedurende zijn bisschopsambt echter (1126-1134) zijn Norberts vrienden en vijanden veel minder bekend, daar zij bijna geen geschriften hebben nagelaten.

Volgens de schrijver was de opdracht van de Praemonstratenserorde van bij haar stichting : zielzorg en missie (blz. 169). Zulke onbewezen uitspraken vindt men in vele algemene werken herhaald. Men kan echter van de schrijver van zulk omvattend werk niet eisen dat hij persoonlijk elke detailkwestie vanuit de bronnen zou gaan bestuderen.

Samenvattend kan men zeggen dat de Orde in de hier bestudeerde middelduitse bisdommen geen noemenswaardige invloed heeft gehad (blz. 169-170). Zoals gezegd was er enkel de abdij Mildenerfurth, die overging van de kanunniken van Sint Augustinus naar de Praemonstratenserhervorming (blz. 237). Schrijver zoekt de oorzaak hiervan in het feit dat de kanunniken van Sint Augustinus in deze streken nog stevig genoeg gevestigd waren om de Praemonstratenserhervorming te kunnen afslaan. Toch blijkt dit werk van W. Schlesinger uiterst belangrijk, ook voor de Ordesgeschiedenis, omdat het een grondige studie biedt omtrent de kerkgeschiedenis (in brede zin) van de streek waarover Norbert gedurende bijna acht jaar regeerde.

Voor wat de technische verzorging aangaat zou men kunnen

de opmerking maken dat de voetnota's beter onderaan de bladzijden zouden staan of minstens in de tekst zouden moeten aangeduid zijn. Dit mag men echter de schrijver niet ten laste leggen, vermits het zo voor de hele reeks werd geregeld (cfr. blz. XI). Slechts zeer zelden bleef er een drukfout staan in de latijnse teksten (b.v. I, blz. 240 : sol dei gratia).

Deze kerkgeschiedenis wilde een verzoening betrachten tussen de grote synthese, die vlot leesbaar zou dienen te blijven, en een grondige wetenschappelijke bronnenstudie. Men mag zeggen dat de schrijver daarin is geslaagd, voor zover beiden verzoenbaar zijn. Toch lijkt het resultaat eerder een studieboek te zijn en wellicht ware het beter indien men de daartoe passende vorm had gekozen. Overigens verdient de schrijver ten volle de hoge lof die hem voor dit grote werk te beurt is gevallen.

W. M. GRAUWEN, O. Praem.

Un règlement pour des étudiants de l'Ordre de Prémontré en 1787.

La Commission des Réguliers, en 1770, avait reproché leur ignorance aux prémontrés de la commune observance. Une ébauche de réforme avait donc été tentée, cette année-là, par le Chapitre national : on regroupait les étudiants dans une ou deux maisons de chaque circarie. C'est ainsi que Prémontré, dans la circarie du même nom, devait recevoir les novices et les théologiens, et S. Martin de Laon les philosophes. Cet état de choses reçut au moins un commencement d'exécution, et c'est ainsi que des novices de l'abbaye d'Hermières ¹⁾ firent leur noviciat à Prémontré.

L'Ecuy, cependant, alors qu'il était prieur du collège de Paris, rue Hautefeuille, commença d'amorcer une réforme des études, qu'il fit triompher au chapitre national de 1785. C'était le premier pas pour doter tous les religieux d'une « véritable notoriété intellectuelle ». Mlle Ravary s'étend sur ce sujet ²⁾.

¹⁾ Hermières, commune de Favières, Seine-et-Marne, n'était pas de la circarie de Prémontré. Cependant quelques religieux firent leur noviciat à l'abbaye-mère : c'est sûr pour François Rivir et Henri Masson en 1772, cf. Archives dép. Seine-et-Marne, H 136; c'est vraisemblablement le cas pour Jean Baptiste Mary Hibert, qui fut tonsuré à Laon, bien que profès d'Hermières, cf. Arch. de l'évêché de Soissons, Etat du clergé de diocèses de Soissons, Laon, etc..., II, Ordinations.

²⁾ Berthe RAVARY, *Prémontré dans la tourmente révolutionnaire, la vie de J.-B. L'Ecuy*, Paris, 1955, p. 123.